Anita Prelovšek

Tbilisijska 92
SI-1000 Ljubljana

Glasbene prakse v pogrebnem kontekstu: študija primera pokopališč na območju Ljubljane v letu 2016

Musical Practices in the Funeral Context: A Case Study of Cemeteries in the Ljubljana Region in 2016

Prejeto: 15. oktober 2016
Sprejeto: 7. december 2016

Received: 15th October 2016
Accepted: 7th December 2016

Ključne besede: pogreb, pogrebna glasba, ekonomija glasbe, pokopališča, pogrebno podjetje Žale

Keywords: funeral, funeral music, music economy, cemeteries, funeral company Žale

IZVLEČEK

V Ljubljani in okolici je tradicionalna pogrebna glasbena praksa moške pevske zasedbe ali trobente še zmeraj v veliki meri prisotna, njeno dominacijo pa je v letu 2016 pod vprašaj postavila dekliška vokalno-instrumentalna zasedba. Repertoarna ponudba pri vseh je pogojena predvsem z željami svojcev preminulih. Prevladuje ljudska glasba, sledi ji domena popularne glasbe, najmanj pa je prisotna umetnostna glasba. Najpogostejše izvajane skladbe leta 2016 so bile *Gozdič je že zelen*, *Lipa zelenela je in K tebi hitim*, *moj Bog*.

ABSTRACT

In Ljubljana and in its surroundings the music at a traditional funeral still consists usually of a vocal ensemble or a trumpet, but in 2016 this has increasingly tended to be replaced by a girl's vocal and instrumental ensemble. The choice of music depends largely on the wishes of the relatives of the deceased. Folk music predominates, followed by popular music; the music requested least is classical music. The most frequently performed songs of the year 2016 were: *Gozdič je že zelen*, *Lipa zelenela je* and *Nearer my God to Thee*.

Uvod

»Ko nekateri ljudje na pogrebu ob izgubi bližnjega žalujejo, na njih ničesar ne opazimo. Tedaj pa zazveni godalni kvartet ali zapoje zbor in je tako, kakor da se odprejo vse zapornice in vse čustvene zavore popustijo. Nič več ne moremo krotiti čustev. To stori glasba.«¹

Članek obravnava glasbo v kontekstu pogrebnih slovesnosti kot etnomuzikološki, antropološki, ekonomski ter kulturno-zgodovinski fenomen, ki doslej ni bil deležen sistematične znanstvene pozornosti na Slovenskem. Raziskava glasbenih praks v članku se osredotoča na vrsto pomembnih procesov, ki nam iz različnih zornih kotov pomagajo razumeti pomen in vlogo glasbe v kontekstu pogrebcev na ljubljanskih pokopališčih. Članek na začetku predstavlja fenomen pogrebnih glasbenih praks v različnih svetovnih okoljih in obdobjih, potem pa na primeru pokopališč v sklopu pogrebnega podjetja Žale določa raznovrstne aspekte glasbenega udejstvovanja na pogrebi, predstavlja najbolj prisotne glasbenike, analizira repertoar in se na koncu posveča dinamiki sprememb pogrebnih glasbenih praks.

Članek temelji na vpogledu v ustrezno znanstveno literaturo slovenskih in tujih avtorjev, na člankih o pogrebnih slovesnostih iz dnevnega časopisja, revij in medmrežja ter na terenskem raziskovanju skozi leto 2016, s poudarkom na podjetju Žale in na glasbenikih, ki igrajo na pogrebi. Pri empiričnem delu je bila v ospredju metoda opazovanja z udeležbo, največ podatkov pa je bilo zbranih s pomočjo polstrukturiranih intervjujev. Tovrstne raziskave v tem okolju pred menoj ni izvedel še nihče, v tujini pa so izsledke primerljivih raziskav objavile nekatere mednarodno uveljavljene znanstvenice, kot na primer Ellen Oxfeld (2004) na podlagi študija pogrebnih praks na Kitajskem, Deborah Wong (1998) na Tajskem in Barbara L. Hampton (1982) v Gani.

Glasba ob pogrebu v različnih okoljih in obdobjih

Kot navaja Bernd Brabec de Mori,² obstaja malo ritualov, ki ne vključujejo glasbe. To tezo potrjuje emsko razumevanje v mnogih skupnostih, v katerih je prav glasba tista meta-govorica s pomočjo katere si ljudje prizadevajo komunicirati z svetom božanstev ali duhov.

Izvedba pogrebnega rituala je praviloma odvisna od religije, ki pomembno vpliva na njegov potek in uporabo glasbe. Pri kristjanih naj bi bilo to psalmodično petje za slavljenje boga, na primer petje duhovnikov v stari cerkveni slovanščini. V budističnih deželah menihi med pogrebom recitirajo sutre.³ Za muslimanske pogrebne kontekste ni značilna glasba.

1 Nikolaus Harnoncourt, *Toni so vzvišene besede. Pogovori o romantični glasbi* (Ljubljana: Modrijan, 2012), 73.

2 Bernd Brabec de Mori, »Rituals«, v *Music in the Social Behavioral Science. An Encyclopedia*, William Forde Thompson, ur. (Los Angeles: SAGE Publications, 2014), 965–969.

3 Maja Milčinski in Ana Bajželj Bevelacqua, ur., *Življenje, smrt in umiranje v medkulturni perspektivi*. Razprave FF (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011), 37. Avtorici se sklicujeta na podatke C. Beckerja o Japonski, kjer se le okoli 75–80 odstotkov ljudi razglša za budiste. Večino pogrebnih obredij v današnji Japonski prakticirajo v skladu s tradicionalnimi

Po besedah Marka Terseglava so obredne pesmi najstarejša zvrst ljudskega pesništva, ki je nastala iz človekove želje po komunikaciji z višjimi silami, prošnjami ter zaklinjanjem zlih duhov.⁴ »Zaradi učinkovitosti prošnje ali približevanja bogovom je bilo treba besede razvrščati v magične obrazce. Ritmizirani govor in ponavljanje nista imela estetske funkcije, ampak je bilo ritmično zaklinjanje s plesom le uspešnejši način ogovarjanja višjih sil. [...] Variantnosti in spreminjanja ni smelo biti, če je pesem želela ohraniti magično moč.«⁵ Kot nadalje piše Terseglav, so pesmi z iniciacijskimi elementi pogosto v žalostnih, poslovilnih tonih, zato so se svatbene pesmi začele mešati z žalostinkami. Te so bile sestavni del obsmrtnih kultov.

Petje žalostink izhaja že iz antike. Po mnenju Manuele Wiesler⁶ naj bi začetki žalostink izhajali iz žalnega petja za Linosa,⁷ ki se je nato razširilo po celem svetu; to so bili spevi, mešani s kriki in plesom. Kot opisuje Marcello Sorce Keller,⁸ je bila v klasični Grčiji zvrst v poeziji (ki je, tako kot vsa starogrška poezija, vsebovala glasbo) *epikedeion* pogrebna žalostinka in slavospev pokojnemu; te pesmi so peli ob truplu, medtem ko so bile *thrēnos* pesmi v spomin pokojnika. Terseglav pravi, da so žalostinke predstavljale obveznost do umrlega; izvajali so jih javno pokojnikovim sorodniki, znanci in prijatelji ali najete profesionalne žalovalke.⁹ Improvizacija žalostink je potekala po določenih konvencijah in je zahtevala povečevanje umrlega. Sorce Keller meni, da je reprezentacija žalosti ob smrti imela katarzični, terapevtski učinek na svojce pokojnika in je hkrati vzbujala empatijo pri drugih članih skupnosti.¹⁰ Prav žalostinka, pravi Marcel Mauss, zmore ustvariti vez med svetovi ljudi, prednikov in duhov, zato ima kozmično, družbeno in individualno dimenzijo.¹¹

Sorce Keller poudarja, da žalostink pri tradicionalnih mediteranskih kulturah ne pojmujejo kot glasbo, saj bi bilo v prisotnosti mrtvega neprimerno peti pesmi.¹² Žalostinka je le žalostinka in nič drugega ali pa gre za emocionalni govor. Podobno jezikski¹³ *kilam*

budističnimi pogrebnimi praksami: budistične menihe pokličejo, da med pogrebom recitirajo sutre, ki povzdignejo dušo, pogrebci pa na oltar prinašajo kadila in cvetje.

4 Marko Terseglav, *Ljudsko pesništvo* (Ljubljana: DZS, 1987), 92.

5 Prav tam, 92.

6 Manuela Wiesler, izv., *André Jolivet. The Complete Flute Music – Volume 1*. CD (Djursholm: Grammofon AB BIS), 1993.

7 Kot navaja Myriam Philibert v *Dictionnaire des mythologies* (Manchecourt: Maxi-poche références, 2000), 161, obstaja o izvoru Linosa v starogrški mitologiji več razlag. Bil je sin Apolona in Muze ter najbolj nadarjeni glasbenik, izumitelj ritma in melodije, ki si je zato nakopal sovraštvo bogov. Bil je tudi Orfejev in Heraklesov učitelj; ta ga je v jezi ubil. V njegov spomin so ženske in otroci peli pogrebne himne.

8 Marcello Sorce Keller, »Expressing, Communicating, Sharing, and Representing Grief and Sorrow with Organised Sound (Musings in Eight Short Segments)«, v *Humanities Research: One Common Thread the Musical World of Lament*, Stephen Wild, Di Roy, Aaron Corn in Ruth Lee Martin, ur., vol. 19, št. 3, (Canberra: Australian National University, 2013), 3–14.

9 Prav tam, 95.

10 Prav tam, 5.

11 Mauss, Marcel, »L'expression obligatoire des sentiments (rituels oraux funéraires australiens)«, *Journal de psychologie* 18 (1921): 425–232.

12 Prav tam, 7.

13 Kot navaja *Veliki splošni leksikon*, 3. knjiga (Ljubljana: DZS, 1997), 1766–1767, so jezidi, poimenovani tudi esidi, izidi ali jazidi, kurdska religijska skupnost z endogamno, hierarhično socialno strukturo. Njihovo vero sestavljajo prvine staroperzijske, plemenske, krščanske, manihejske in islamske religije. Kot usmerjevalca sveta in vrhovnega služabnika boga stvarnika častijo t. i. angela pava, ki za muslimane pomeni hudiča. Zaradi tega jih imenujejo »molilci k hudiču.« Kot piše na spletni strani Organizacije YezidiTruth.org, b.n.l., obiskano 22. 8. 2016, <http://www.yeziditruth.org/>, so Jezidi oziroma Jazidi kurdsko govoreče ljudstvo, ki živi v glavnem v severnem Iraku in šteje približno 800.000 ljudi. Kot dalje piše na omenjeni spletni strani, so med in po velikih poplavalh leta 4000 pr. n. št. imigrirali v več afriških in azijskih držav, med drugim v Indijo, Afganistan, Armenijo in Maroko, okoli leta 2000 pr. n. št. pa so se vrnili v domovino in pomembno vplivali na razvoj asirske, babilonske in judovske civilizacije; v svojo vero so vključili elemente teh civilizacij ter nekatere značilnosti zoroastrske perzijske vere, v 11. stoletju pa še elemente islamskega sufizma.

ser, pri katerem, kot piše Amy de la Bretèque,¹⁴ gre za peto pripoved oziroma melodizirani govor za izražanje žalosti, bolečine o travmatičnih dogodkih, kot sta smrt in izgnanstvo, pri Jezidih ne pojmujejo kot glasbo.

Kot navaja Alenka Goljevšček,¹⁵ tudi na Slovenskem žalost svojcev ni bila zasebno čustvo, temveč dolžnost, ki se je morala kazati tudi na zunaj – javno, in sicer so žalujoči glasno tožili, si trgali obleko in se tolkli po prsih. Kot piše Helena Ložar Podlogar, je bila ena takšnih navad tudi »narokovanje« oziroma »narokanje«, »narekovanje« ali »naričanje«, ki je bilo posebej značilno za obmejne predele, Rezijo, Istro, Prekmurje in Belo krajino. »Naricali« so pred hišo in na pokopališču, redkeje pa še nekaj dni po pogrebu. Šlo je za tožbo z glasnim jokom in stokom, med katerim so naštevali dobra dela pokojnika in mu dajali nasvete za njegovo pot. Umrlemu so hoteli povedati, kako je z odhodom s tega sveta prizadel svoje najbližje. To je bilo nekakšno pojoče recitiranje, ki je včasih že prehajalo v pesem. Naricali so domači, predvsem ženske za umrlim možem ali otrokom, v slovenskem Porabju je pri tej šegi tudi mož narekoval za umrlo ženo. Še bolj pogosto so bile ženske – »jokavke«, »narekavice« oziroma »naricalke«, prav zato najete in plačane.¹⁶ Zmaga Kumer je prispevala tudi zapise nekaterih pesmi objokovanja umrlega pri samem pogrebu z Dolenjske, Bele krajine, Istre in Notranjske. Avtorica navaja po viru B. Orla, da »naj bi bilo objokovanje nekdanj v navadi tudi na Slovenskem z imenom *narékanje* ali *narékovanje*. Bilo je glasno, napol pojoče. Besedilo so zlagali sproti, vendar po ustaljenem načinu, hkrati pa kakor je narekovalo čustvo. Objokovala je žena za možem, hči za materjo, sestra za bratom ipd. Danes tega ni več [...]«¹⁷ Terseg-lav¹⁸ piše: »V Sloveniji se je narekanje izgubilo. Pod cerkvenim vplivom so se razvila t. i. slóva ali slóvesa, moralizatorske pesmi v rimanih osmercih, ki so jih peli ob varovanju mrliča.« Po kvalifikaciji Zmage Kumer so slóvesa značilna zlasti za Štajersko, drugod pa so le izjemna. Nekatera slóvesa so se nato razširila po vsej Sloveniji, kjer jih ljudje pojejo kot pripovedne pesmi. Te spominske pesmi za nesrečno umrlimi, ki so bile vedno pete in nikoli deklamirane, je s štajersko narečno besedo slóva ali slóvesa poimenoval Karel Štrekelj.¹⁹

Kumrova je pesmi, pete pri varovanju mrliča, razvrstila v sedem različnih podzvrsti: v pesmi slovesa umrlega od svojcev, versko-poučne pesmi, odpeve za žalostni rožni venec, nabožne pesmi, pripovedne pesmi, mrtvečeve pesmi, slovesa za nesrečno umrlimi.²⁰

O obrednem joku in tarnanju poroča tudi Niko Kuret v povezavi s semitskega vzhoda izvirajočo šego s tisočletnimi koreninami, ki časti življenje, smrt in ponovno vstajenje: to je adventna setev žita v plitve posode. Gre za verovanja, ki so povezana z grškim bogom Adonisom, ki je utelešal rastlinsko rast, plitve posode z žitom pa so se imenovale Adonisovi vrtički. »Adonis je vsako leto umrl s požetim žitom vred. Jesen in zimo je prebil v neznani deželi smrti, z mladim pomladanskim zelenjem pa se je prebudil

14 Estelle Amy de La Bretèque, »Voices of Sorrow: Melodized Speech, Laments, and Heroic Narratives among the Yezidis of Armenia«, *Yearbook for Traditional Music* 44 (2012): 129–148.

15 Alenka Goljevšček, »Kult mrtvih v slovenski ljudski pesmi«, *Traditiones* 7–9 (1978–1980): 159–168.

16 Helena Ložar Podlogar, Neva Brun in Marjan Remic, ur., *Tihi pomniki minljivega časa. Drobtci o šegah slovesov in pokopališki kulturi v slovenskem etničnem prostoru* (Ljubljana: Forma 7, 1999), 22.

17 Zmaga Kumer, *Ena urca bo prišla. Mrliške pesmi na Slovenskem* (Ljubljana: Družina, 2009), 19.

18 Prav tam, 96.

19 Prav tam, 19–20.

20 Prav tam, 5.

v novo življenje.« Vedno so želi moški, ženske pa so v posode z zemljo sejale semena različnih rastlin in ga zalivale, dokler ni vzkalilo. »V obhodu, ki naj bi predstavljal Adonisov pogreb, so nato med jokom in glasnim tarnanjem nosile te posode do vode in jih – hkrati s Adonisovo podobo – zagnale vanjo.«²¹

Ljudska praksa obrednega žalovanja je v evropski tradiciji dobila svoje glasbene zapise. Znamenite oblike pogrebne glasbe so na primer srednjeveški *planctus*, kasneje na primer *requiem*, *miserere* in pogrebne koračnice.

Philippe Ariès in Louis Thomas v svojih delih ugotavljata, da se v nekaterih kulturah bolečina, žalost in smrt izražajo v tišini, v drugih pa žalovanje, ravno nasprotno, potrebuje svoj zvokovni izraz.²²

V nadaljevanju navajam nekatere pogrebne prakse z različnih delov sveta, ki vsebujejo glasbo.

Kalaši,²³ animistično ljudstvo iz Pakistana, za svojimi umrlimi ne žalujejo. Kot piše Gohar Abbas v članku v *Delu* z naslovom »Kalaši svoje bogove častijo s plesom in z alkoholom« 18. maja 2016, je smrt zanje praznik konca potovanja, ki se začne z rojstvom; praznovanje traja tri dni in vsebuje glasbo, ples in gostijo.

Na Kitajskem obstajajo velike razlike med pogrebnimi rituali v urbanem in ruralnem okolju.

V vaseh obstajata dve vrsti pogrebov: *xisang* ali veseli pogreb, to je dolg ritual z različnimi zvoki za pokojno osebo, ki je imela dolgo življenje, in *xionsang* ali nesrečni pogreb, to je kratek pogreb z enostavno zvočno podobo za osebo, ki je imela kratko življenje.²⁴

Raziskovalka Ellen Oxfeld²⁵ je raziskovala pogrebno obredje v ruralni Kitajski v provinci Guangdong pri Južnokitajskem morju in ugotovila, da pogreb na tem območju pomeni statusni emblem in pa moralni dolg umrlemu.

Kot poroča Oh-sung Kwon, so v Koreji pogrebi med najbolj konservativnimi običaji sploh. Sestavni del tradicionalnega pogrebnega obreda v Koreji so ljudske pesmi, imenovane *sangy sori*, ki jih pogrebci pojejo med pogrebno procesijo.²⁶

Deborah Wong²⁷ je leta 1994 izvedla terensko raziskavo sodobnih pogrebnih praks iz Bangkoka in preučila tudi njihov zgodovinski razvoj. Glasba in ples sta najbolj primerna načina daritev umrlemu. Za Tajce pogrebi tradicionalno niso žalostni dogodki, pač pa imajo zabavno noto, preveva jih atmosfera veselja.

Kot opisuje Mitja Janc v članku »Smrt je v Mehiki najdražja ljubica.« v *Financah* 30. oktobra 2014, se Mehičani smrti ne bojijo. 1. novembra, na dan nedolžnih ali dan

21 Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev: Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*, 2. zv. (Ljubljana: Družina, 1989), 284.

22 Philipp Ariès, *L'homme devant la mort* (Paris: Seuil, 1977).

Louis-Vincent Thomas, *Anthropologie de la mort* (Paris: Payot, 1980).

Louis-Vincent Thomas, *Rites de mort: Pour la paix des vivants* (Paris: Librairie Arthème Fayard, 1985).

23 Mare Lakovič, b.n.l., »Izginjajoča ljudstva: Kalaši«, *Svet & Ljudje*, obiskano 22. 8. 2016, <http://www.svetinljudje.si/si/clanki.wlgt?Id=4872>.

24 Qi Kun, »Sonic Expressions of Cosmological Awareness: A Comparative Study of Funeral Rituals among Han Chinese Living in the Yangzi River Valley«, *Yearbook for Traditional Music* 46 (2014): 159–169.

25 Ellen Oxfeld, »When You Drink Water, Think of Its Source: Morality, Status, and Reinvention in Rural Chinese Funerals«, *The Journal of Asian Studies* 63/4 (2004): 961–990.

26 Oh-sung Kwon, »Melodic Structure of Korean Funeral Procession Songs«, *Yearbook for Traditional Music* 15 (1983): 59–70.

27 Deborah Wong, »Mon Music for Thai Deaths. Ethnicity and Status in Thai Urban Funerals«, *Asian Folklore Studies* 57 (1998): 99–130.

angelčkov, se spominjajo umrlih otrok, glavno praznovanje v spomin vseh odraslih pokojnikov pa poteka 2. novembra, na praznik vernih duš. Po pripovedovanju Christian D. Frias v pogovoru z B. Kotnik za *Ono* 15. decembra 2015, takrat vsaka hiša pripravi lasten oltar, ki je poln cvetja, sveč in fotografij umrlih, njihov spomin pa počastijo s pokojnikovo najljubšo hrano, pijačo, predmeti in celo njegovo najljubšo glasbo. Takšno praznovanje je pravzaprav nekakšna mešanica krščanstva in verovanj staroselcev na območju Mehike pred prihodom španskih osvajalcev. Staroselce ideja o smrti ni strasila; verovali so v posmrtno življenje. Praznovanje poteka tudi na ulicah s posamezniki in glasbo, ki jo izvajajo skupine glasbenikov mariačijev, ki popestrijo vse pomembne življenjske dogodke.

Znamenita pogrebna tradicija, ki vključuje glasbo in jo navaja tudi Enciklopedija glasbe in znanosti družbenega vedenja SAGE,²⁸ je tako imenovani Jazzovski pogreb iz New Orleansa v Louisiani. Poimenovanje »jazzovski pogreb« za to tradicijo je splošno znano, a ni povsem primerno, saj ni vsa izvajana glasba pri tem pogrebu jazz; gre v bistvu le za pogreb z glasbo. Kot izvemo iz navedenega vira, ima ta praksa svoje korenine v vojaški pihalni godbi, ki je igrala ob različnih dogodkih, tudi na pogrebi, in se je spojila z afriškimi duhovnimi praksami. Pihalna godba na sprevedu do pokopališča igra glasbo žalovanja; kot navaja Wikipedia, je pogosto izvajana pesem *K tebi želim moj Bog (Nearer My God to Thee)*, na poti nazaj po pokopu pa igra živahno glasbo, ki odseva življenje.²⁹

Na podlagi predstavljenih primerov je razvidno, da glasba spremlja pogrebne aktivnosti v različnih delih sveta, da sta dojemanje in namen glasbe odvisni od kulturnih kontekstov ter da se glasbene prakse med seboj ponekod bistveno razlikujejo. Vloga glasbe na obredu slovesa od pokojnika je večplastna. Pomembna je za izražanje čustev ter njihovo teatralizacijo, ki olajša muke in napetosti; ima tudi estetsko vlogo, torej olepša obred; pomembna pa je tudi v osmišljanju obreda, za njegovo simboliko in spomin. Melodije, izvajane na pogrebi, lahko prikličejo v spomin pokojnika, podobno kakor pri Proustu čutne zaznave sprožijo tudi najgloblje, nezavedne spomine.

Ljubljanske Žale

Žale so hkrati osrednje ljubljansko pokopališče in pogrebno podjetje, ki skrbi za pogrebe še na 18 pokopališčih, ki so od Ljubljane oddaljena do 25 kilometrov, to so: Bizovik, Črnuče, Dravlje, Janče, Javor, Mali Lipoglav, Polje, Prežganje, Rudnik, Sostro, Stožice, Šentjakob, Šentpavel, Šentvid, Šmartno pod Šmarno goro, Štepanja vas in Vič.

Pokopališče Žale je kulturno-umetnostnozgodovinski spomenik in tudi hortikulturni park na 375.000 kvadratnih metrih. Stare Žale je arhitekt Jože Plečnik zasnoval kot Vrt vseh svetih s 14 unikatnimi mrliškimi vežicami in mogočnim vhodnim pročeljem, s katerim je ločil mesto mrtvih od mesta živih. Pogrebe z Novih Žal so se začeli opravljati leta 1979. Od leta 2002 so Žale kot eno najlepših pokopališč v Evropi včlanjene v Združenje kulturno pomembnih evropskih pokopališč, katerega ustanovni član so.

28 Amy Clemens-Cortés, »Death«, v *Music in the Social Behavioral Science. An Encyclopedia*, William Forde Thompson, ur. (Los Angeles: SAGE Publications, 2014), 321.

29 »Jazz Funerals«, B.n.l., *Wikipedia*, obiskano 24. 5. 2016, https://en.wikipedia.org/wiki/Jazz_funeral.

Kot lahko preberemo na spletni strani Pogrebnega podjetja Žale d.o.o.,³⁰ Žale delujejo od 1. avgusta 1914, ko je Ljubljana dobila svoj mestni pogrebni zavod, pred tem pa je bila pokopališka dejavnost v cerkveni domeni, pogrebna pa v domeni zasebnikov. Mesto Ljubljana je pridobilo koncesijo za opravljanje pogrebne dejavnosti in sklenilo ustanoviti svoj pogrebni zavod, da bi zaščitilo javni interes in odpravilo nezadovoljstvo meščanov z delom po dobičku stremečih zasebnih pogrebnih podjetij.

Po besedah direktorja Roberta Martinčiča v pogovoru z Alenko Zupanič za *Delo* 5. decembra 2015 Pogrebno podjetje Žale opravi na dan v povprečju deset pogrebov, od tega je približno 90 odstotkov upepelitev in 10 odstotkov pogrebov s krsto oziroma tako imenovanih zemeljskih pokopov. Nobena izjema niso pogrebi pripadnikov različnih veroizpovedi, kot sta pravoslavna in muslimanska.

Umestitev glasbe v pogrebnem obredu

Kdaj je v pogrebnem obredu na vrsti glasba, je odvisno od strank. Večinoma se živa glasba izvaja dvakrat, in sicer prvič na Starih Žalah pri katafalku³¹ oziroma na Novih Žalah v dvorani in drugič ob grobu. Lahko pa jo na željo svojcev izvedejo tudi pri vežici. Vrstni red skladb določijo stranke. Po navadi pevsko-instrumentalni ansambli izvedejo tri skladbe, po želji tudi štiri. V primeru, da sodeluje več zasedb, na primer pevci in flavta, izvedejo vsak po tri skladbe, lahko pa flavta zaigra tudi samo dve skladbi. Trobenta, ki tradicionalno zaigra Tišino, je na vrsti povsem na koncu. Trobentar ne igra tik ob grobu, pač pa odmaknjen nekaj metrov stran, lahko ga zakrivajo nagrobni spomeniki in zelenje parka Žal. Stranke se glede vrstnega reda skladb pogosto premislijo, zato je treba biti zraven, preden se začne obred - kot pravi izkušeni glasbenik na pogrebih Miklavž Pintar.³² Če glasbeniki nastopajo pri raztrosu pepela, se postavijo ob rob za to namenjenega travnika.

Pogodbeni glasbeniki na Žalah morajo po protokolu hoditi od katafalka oziroma dvorane do groba v sprevodu tik za pogrebnim vozom. Podjetje Žale glasbenikom ne daje uniform, oblečeni so v standardni črni barvi, poleti dekleta lahko nosijo bele srajce. Glasbenice iz skupine M.J.A.V.,³³ ki pogosto nastopa na pogrebih, so si sprva zamislile ponazoriti upanje ob žalostnem dogodku ne le z glasbo, ampak tudi z oblačili povsem bele barve, a je ustaljena praksa črnine preveč močna in se, kot so mi povedale članice te zasedbe, to ne bi prijelo.

Ko zazvoni v cerkvi in se pogrebna slovesnost začne, pride pogrebna ekipa, ki iz vežice prenese žaro do katafalka oziroma dvorane in naloži cvetje na voz, pogrebci³⁴ pa se postavijo oziroma posedejo. To poteka ob glasbi, ki zveni iz zvočnikov, predvajajo pa jo v sobi zraven pogrebniških garderob, ki se nahaja nasproti katafalka. Za

30 »Žale«, B.n.l., Spletna stran Pogrebnega podjetja Žale, obiskano 5. 6. 2016, <http://www.zale.si/>.

31 Kot navaja Verbinčev *Slovar tujk* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979), 339, je katafalk [fr. catafalque iz gr.] »slovesno ozaljšan mrtvaški oder s krsto«. V navedenem primeru je katafalk govorniški oder na Plečnikovih Žalah, pred katerega postavijo žaro oziroma krsto.

32 Miklavž Pintar. 6., 7., 10., 20. 6. 2016. Osebni pogovori.

33 M.J.A.V. 10., 13. in 20. 6. 2016. Osebni pogovori.

34 Pogrebec: »1. kdor se udeleži pogreba«, »2. kdor (poklicno opravlja dela v zvezi s pokopavanjem; pogrebni«.

Pogrebni: »1. kdor (poklicno opravlja dela v zvezi s pokopavanjem«, »2. star. kdor se udeleži pogreba; pogrebec«. SSKJ (Ljubljana: DZS, 1997), 885.

predvajanje glasbe je že mnogo let zadolžen pogrebni Borislav Mitrović.³⁵ Na zgoščenkah ima posnetih več skladb, ki jih izbira glede na vrsto pogreba. Na seznamu ima med drugim nekaj cerkvene glasbe, dve različici pesmi *K tebi želim moj Bog*, dva srbska pravoslavna psalma, žalne koračnice za partizanske pogrebe, 23 različnih izvedb Ave Marie in Bachov *Air* iz 3. orkestralne suite BVW 1068. Mitrović namesto teh skladb zelo pogosto predvaja glasbo, ki jo prinesejo svojci na CD-ju ali USB ključku. Ta glasba je zelo raznolika. Glasbo iz zvočnika predvaja tudi, ko pogrebna procesija krene od katafalka oziroma dvorane do groba (v primeru, da ni žive glasbe oziroma govorov na teh mestih, se odpravijo od vežice direktno na grob). Borislav Mitrović mi je povedal tudi, da nekateri želijo spreved povsem v tišini, a je to zelo redko.

Nemalokrat se zgodi, da prijatelji pokojne osebe ali včasih celo svojci na pogrebu tudi sami zapojejo ali zaigrajo na kakšno glasbilo. Tako je bilo, kot poroča spletni portal 24ur.com 23. decembra 2015, tudi na pogrebu Simone Weiss, na katerem je pri katafalku zapela Ave Marijo njena kolegica Tereza Kesovija, pokojničin mož pa se je ob grobu pri zadnjih verzih pokojničine pesmi *Zbogom* tudi sam pridružil pevski skupini.

Ekonomija glasbe v pogrebnem kontekstu

Naročniki pogreba, ki si želijo imeti na njem tudi glasbo, imajo več možnosti: v lastni organizaciji lahko angažirajo katerega koli glasbenika, znanca, prijatelja ali nekoga s prostega trga. Informacije o glasbenikih, ki igrajo na pogrebi, lahko najdejo tudi na spletnem portalu www.pogrebi.info³⁶ ter v brezplačni reviji *Pogreb ni tabu*. Če izvedejo pogreb na pokopališčih, ki spadajo pod pogrebno podjetje Žale, se lahko v sprejemni pisarni po sistemu, napisanem na panoju v sprejemni sobi, to je »vse na enem mestu«, dogovorijo »o nastopu pevskega zbora ali solo petju ob pogrebni slovesnosti« ali pa »o igranju trobente, violine, flavte ali kitare.«³⁷

V sprejemni pisarni referentka naročniku ponudi tudi glasbo. Če naročnik želi glasbo, si referentka to zabeleži in pove, da bo njegovo telefonsko številko posredovala vodji ansambla, ki bo naročnika poklical in se z njim individualno dogovoril o repertoarju. Referentka stranki izroči tudi seznam skladb, ki jih ansamblji izvajajo. Pri vsakem individualnem dogovoru med naročnikom in vodjo ansambla o repertoarju kolikor je to mogoče, upoštevajo želje naročnika.

Cene posameznih ansamblov so različne, v povprečju pa znašajo okoli 200 evrov bruto. Stranka plača naročeno glasbo skupaj z drugimi stroški pogreba po računu, ki ga izda Pogrebno podjetje Žale, d. o. o.

Vodja sprejemne pisarne, Domen Kokalj,³⁸ mi je povedal, da statistike o tem, na koliko pogrebi igrajo njihovi pogodbeni glasbeniki, ne vodijo. Dodal je še: »Vedeti morate, da je naročil glasbe vse manj, padajo. To je dodatni strošek za svojce.«

³⁵ Borislav Mitrović, 8. 6. 2016. Osebni pogovor.

³⁶ »O pogrebi in osmrtnice na spletu«, B.n.l. Spletni portal, obiskano 6. 6. 2016, http://pogrebi.info/zalno_petje_pevci_in_glasba_ob_pogrebi.html.

³⁷ Citre niso navedene, čeprav so tudi v ponudbi Žal.

³⁸ Domen Kokalj, 10. 6. 2016. Osebni pogovor.

Nataša Jereb,³⁹ ki kot referentka na Žalah dela že 18 let, mi je povedala, da je sodobni trend pogrebnih slovesnosti, da potekajo »čimbolj hitro, brez pompa, saj je to mučno.« Mnoge stranke želijo pogreb že čez dva dni in jim ni prav, ko jim pove, da je mogoče šele čez teden dni; nekateri žalujejo na to reagirajo tudi z agresijo in jezo.

Ta sodobni trend spominja na to, kar opisuje Thomas Bernhard,⁴⁰ ko protagonist govori o pogrebu svoje žene: »V bistvu pogreb moje žene ni bil samo preprost, temveč dejansko tudi deprimirajoč [...] Želimo preprostega, tudi s kar je le mogoče malo ljudi, [...] pa smo potem angažirali pač nič drugačnega kot deprimirajočega. Nobene glasbe, pravimo, nobenih govorov, pravimo in mislimo, da je to še najbolj preprosto in bomo tako še najboljše prestali, in nas potem vseeno kar najgloblje prizadene [...]. Le sedem ali osem ljudi, dejansko le najbližji, če je le mogoče, nobenega sorodstva in res le najbližji, premišljujemo, in potem pridejo samo ti najbližji, katerim smo tudi povedali, *nobnih rož, ničesar*, in potem je vseeno vse zelo deprimirajoče. Hodimo za krsto in vse je deprimirajoče. Vse se zgodi hitro, niti tričetrt ure ne traja, in nas deprimira in mislimo, da je trajalo celo večnost [...] . Vedno in povsod sem povedal, da želim za ženo *samo najpreprostejši pogreb*, česar niso razumeli, kajti vsi drugi, kot sam vem, hočejo vedno posebnega. Koliko moči me je stalo, da sem končno le *dosegel najpreprostejši pogreb* [...] Ko sem rekel *preprost pogreb*, [...] ne želim imeti poceni pogreba, kot so mislili ostali, temveč *preprostega*, vsi so neprestano mislili, da želim *poceni pogreb*, ko sem rekel *preprostega* [...] .«

Po enem takšnih kratkih pogrebov, ki je trajal le četrt ure in kjer ni bilo žive glasbe – teh je bilo pri moji raziskavi 15 od 40 pogrebov, ki sem se jih udeležila, kar je 37,5 % – sem slišala reči eno od udeleženk: »Žalostno. Nihče ni ničesar zaigral«.

Na izgled pogrebne slovesnosti seveda vpliva tudi ekonomski status naročnikov. Socialno najšibkejši si lahko privoščijo le najosnovnejši pogreb, celo brez mrliške vežice.

Primer 1: Pogrebna glasba v živo v odstotkih.

³⁹ Nataša Jereb, 8. 6. 2016. Osebni pogovor.

⁴⁰ Thomas Bernhard, *Stari mojstri: komedija* (Ljubljana: Študentska založba, 2007), 155.

Glasbeniki

»Uradni« glasbeniki, to so tisti, ki imajo pogodbo s Pogrebnim podjetjem Žale, sta moški pevski skupini Spomin in Ob slovesu, dekliška vokalno-instrumentalna skupina M.J.A.V., citrarka Tanja Zajc-Zupan, trobentar Robert Albreht in agencija Glasba po meri. Kot mi je povedal vodja sprejemne pisarne, so imeli tudi pogodbo s saksofonistom, ki pa so jo prekinili.

Nekateri ansambli in solisti imajo tudi svoje podizvajalce; tako na primer v okviru glasbenega društva Spomin deluje trobentar Miklavž Pintar. Pevci in trobentarja delujejo izmenično, vsak teden eden, medtem ko skupina M.J.A.V. nastopa ves čas. Dogaja se tudi, da moški pevski zasedbi nastopata na kakšnem pogrebu tudi v tistem tednu, ko nista na vrsti, a so angažirani na primer na izrecno željo strank.

Poleg navedenih ansamblov na pogrebi nastopajo najrazličnejši izvajalci, ansambli in solisti. Žalujoči lahko angažirajo katerega koli glasbenika, lahko je to tudi kdo izmed žalujočih, prijatelj, sodelavec; morda pevski zbor, v katerem je pokojni deloval. Tako sem med svojo terensko raziskavo opazila različne, »neuradne« vokalne zasedbe.

Pevska skupina Spomin nastopa na Žalah že več kot 35 let. Vodi jo Vojko Škerjanec,⁴¹ ki je tudi tisti, ki se dogovarja s strankami o izbiri skladb, ostali člani so njegov brat Zdravko ter njuna bratranca. Celotna vokalna skupina šteje več članov, a na pogrebi nastopajo kot kvartet; kot lahko preberemo na spletni strani Glasbenega društva Spomin, ponudijo tudi petje kvinteta, sesteta ali okteta, petje solista, igranje trobente, violine ali tamburašev, pa tudi pripravo in branje pogrebnega govora.

V kvartetu Ob slovesu⁴² prav tako že več kot 35 let na Žalah nastopa Marjan Kraševac – Čarli,⁴³ ki je organizator oziroma tisti, ki se dogovarja s strankami. Pred leti je imel sestav več članov in je bil znan pod imenom Operni oktet.

Dekliška vokalno-instrumentalna pop skupina M.J.A.V. deluje na Žalah zadnje pol leta, drugod po Sloveniji pa igrajo na pogrebi že tri leta. Ime skupine je sestavljena iz začetnih črk njihovih imen: Maša, Jasmina, Ani, Veronika (ki jo je kasneje nadomestila Ana). Dve izmed deklet sta diplomantki pedagoške fakultete, tretja je po poklicu socialna delavka, četrta vzgojiteljica. Štiriglasno petje spremljajo na različnih instrumentih, na pogrebi sta to predvsem kitara in flavta, lahko pa z orglami in petjem spremljajo tudi celotno mašo. M.J.A.V. ni le kvartet, pač pa tudi podjetje, ki ima še več dodatnih članic in lahko po potrebi sestavi dodatno ekipo.

Vsi navedeni ansambli ne nastopajo izključno na Žalah, ampak tudi drugod po Sloveniji, in seveda tudi v drugačnih kontekstih od pogrebnega.

Trobentar Miklavž Pintar na Žalah nastopa že devet let, vse od svojega 19. leta, ko je bil še študent na Akademiji za glasbo. Drugi »uradni« trobentar, Robert Albreht, pa je samostojni podjetnik in član Orkestra slovenske policije.

⁴¹ Zdravko Škerjanec, 6., 7., 8., 10., 20. 6. 2016. Osebni pogovori.

⁴² »Ob slovesu«, B.n.l, Spletna stran moškega pevskega zbora, obiskano 23. 6. 2016, <http://rastomencinger.wix.com/ob-slovesu#!program/c14o2>.

⁴³ Marjan Kraševac, 7. 6. 2016. Osebni pogovor.

S pojavom novega ansambla, skupine M.J.A.V., se je močno znižalo število nastopov že skoraj štiri desetletja delujočih moških pevskih zasedb - vsak novi glasbenik, ki dobi pogodbo na Žalah, predstavlja konkurenco ostalim.

Repertoar

O repertoarju odločajo stranke, vodje ansambla jim pri tem lahko svetujejo. Posamezni ansambli imajo na svojih internetnih straneh objavljen repertoar pesmi, vendar so zelo fleksibilni in se potrudijo ugoditi vsem željam naročnikov.

Nekateri naročniki imajo že jasno izdelane predstave o tem, katere pesmi oziroma skladbe si želijo, drugi se posvetujejo z glasbeniki, tretji jim popolnoma prepustijo izbor skladb.

Po mnenju glasbenic iz skupine M.J.A.V. se Ljubljanci bolj posvečajo izbiri skladbe za pogrebno slovesnost in jo pred odločitvijo tudi poslušajo na spletni strani YouTube. Zgodi se, da si tudi premislijo, pokličejo in zamenjajo kakšno skladbo za katero drugo. Ljudje na podeželju pa izbiro skladb prepustijo kar glasbenicam samim, rekoč: »Vam zaupamo«. Kot pravijo članice zasedbe M.J.A.V., se repertoar v Ljubljani in na podeželju razlikuje; navajajo primer skladbe narodnozabavnega ansambla Braneta Klavžarja *Mamina ruta*, ki jo na podeželju zelo pogosto pojejo, medtem ko je v Ljubljani zaenkrat še niso izvedle.

Kot kažejo rezultati moje terenske raziskave, sta na ljubljanskih pogrebi najpogostejše izvajani pesmi *Lipa zelenela je in Gozdič je že zelen*,⁴⁴ od vzorca 40 pogrebov sta se pojavili vsaka petkrat, kar je 12,5 %. Na drugem mestu najpogostejše izvajanih skladb je *K tebi želim moj Bog*,⁴⁵ ki se je pojavila na štirih (cerkvenih) pogrebi, to je na 10 % vseh pogrebov. Sledijo ljudske *Zabučale gore*, *Po jezeru* in *Kje so moje rožice*, ki so se pojavile vsaka trikrat, to je 7,5 %. Pogosto izvajane so tudi pesmi *Hodil sem*, *Kje so tiste stezice*, *Vsi so venci vejli*, *Mal čez Izaro*, *Leži jezero v tihoti* ter Slomškovi *Glejte, že sonce zahaja in V nebesih sem doma*. Na pogrebnih slovesnostih pogosto zvenijo tudi Avsenikove⁴⁶ ali Slakove melodije, v primeru moje raziskave sta se oba avtorja pojavila vsak po dvakrat.

Navedeni odstotki na sicer majhnem lastnem raziskovalnem vzorcu dobro zrcalijo podobo najpogostejše izvajanih skladb, ki so jih navedli moji intervjuvanci. Domen Kokalj je naštel skladbe *Lipa zelenela je*, *Vsi so venci vejli* in *Kje so tiste stezice*; Zdravko Škerjanec pa je rekel, da najpogostejše izvedejo skladbe *Lipa zelenela je*, *Gozdič je že zelen* in *Slovenec sem*, dodal pa je, da je odvisno od tega, kdo izvaja, saj mlajše skupine

44 Operna pevka Vilma Bukovec v članku Bojana Kambič Rajska v *Nedelu* 1. marca 2015 pripoveduje, da je v zaporih v Gonarsu ustanovila zbor deklet, ki je pel na pogrebi. Ko so jo sotrpini v vojnih zaporih prosili, naj zapoje kaj slovenskega, ko jih bodo gnali na morišče, je pela *Gozdič je že zelen* in jokala zraven.

45 Primerjaj jazzovski pogreb v New Orleansu, kjer je tudi prav ta pesem med najbolj izvajanimi.

46 Na pogrebu Slavka Avsenika v Begunjah 7. julija 2015, ki ga je v živo prenašala slovenska nacionalna televizija, je govornik Sašo Gašperin povedal, da v Begunjah še pravega pogreba ni več, ne da bi »ene tvoje zašpilal«. Na pogrebni slovesnosti so izvajali izključno Avsenikova dela, izvajalci pa so bili: ansambel Avsenikovega vnuka Saša Avsenika, Slovenski oktet, organistka v cerkvi ter Orkester slovenske policije. Izvedli so pesmi *Moj rodni kraj*, *moj rodni dom*, *Gozdovi v mesečini*, *Kjer murke cveto* in *Na svidenje*. Ob grobu je po izbiri Avsenikove vdove zazvenela melodija *Veter nosi pesem mojo*. Med mojo terensko raziskavo na Žalah sta bili izvedeni Avsenikovi skladbi *Slovenija*, *odkod lepote tvoje* in *Kadar bom vandra*.

izvajajo tudi bolj popularne skladbe. Natanko to sem pri svoji raziskavi tudi sama opazila, in sicer v primeru dekleške skupine M.J.A.V.

	Naslov skladbe	Skupaj odstotkov
1.	Lipa zelenela je Gozdič je že zelen	25 %
2.	K tebi želim moj Bog	20 %
3.	Kje so moje rožice Po jezeru Zabučale gore	22,5 %

Primer 2: Lestvica najpogostejše izvajanih skladb na Žalah.

NASLOV SKLADBE	ŠTEVILO IZVEDB
Lipa zelenela je	5
Gozdič je že zelen	5
Kje so moje rožice	3
Po jezeru	3
Zabučale gore	3
Hodil sem	2
Kje so tiste stezice	2
Vsi so venci vejli	2
Nmav čez Izaro	2
Leži jezero v tihoti	2
Slovenec sem	1
Oj, Triglav, moj dom	1
Ena ptička priletela	1
Na oknu glej obrazek bled	1
Zlati časi, kam hitite	1
Mamica moja	1

Primer 3: Slovenske ljudske pesmi na ljubljanskih pogrebi in število njihovih izvedb pri danem vzorcu 40 pogrebov.

Glasba na pogrebi ni nujno, da je le žalostna; lahko gre za drugačno glasbo, živahno in celo veselo, ki kar najbolje odseva pokojnikov značaj ali pa spominja svojce na pokojnega, lahko gre za pokojnikovo najljubšo glasbo. Izbor glasbe tako ustreza novodobnemu trendu personalizacije pogrebov oziroma „pogreba po meri človeka“, s tem pa tradicionalna glasbena praksa postaja nekonvencionalna.

Članice skupine M.J.A.V. so mi povedale, da pri izbiri repertoarja nekateri želijo »nevtravno« skladbo, »da bi čim manj trpeli«. Žalujoči, ki jim je umrl nekdo od staršev, pogosto želijo pesmi s tematiko o mami ali očetu. Stranke želijo tudi skladbe »s pozitivno tematiko, v kateri je izraženo upanje, in kjer ni besed »pogrešam te« in podobno«. Glasbenice v tem primeru pogosto izbirajo pesmi s tematiko angelov, kot je na primer priredba popularne pesmi skupine ABBA *Angeli živijo (I Believe in Angels oziroma I Have a Dream)*, ustvarile pa so tudi svojo avtorsko pesem z naslovom *Perje angela*. Kot navajajo na svoji spletni strani,⁴⁷ so z njo želele povedati, da »ljudje nikoli zares ne umremo. Naša duša se preseli v svetlobo in od tod pazi na nas. Mogoče se zdi, da je pesem žalostna, pa ima vseeno optimističen del, ki jasno pove, da nas pokojniki ne zapustijo, le krila dobijo. Pesem je nastala v namen tolažbe.«

Repertoar določajo tudi želje pokojnega. Kot mi je povedal etnomuzikolog Svanibor Pettan,⁴⁸ so v Zagrebu leta 2010 na pogrebu njegovega profesorja Jerka Bezića, rojenega v Kranju leta 1929, izvajali prav tiste klapske pesmi, ki si jih je pred leti sam izbral. Kot nekakšna »provokacija« zbranih na pogrebu je delovala izbira glasbe na pogrebu etnomuzikologa Nikole Bubleja v Trogirju leta 2015. Pokojni je namreč pred smrtjo naročil za pogreb ne klapske pesmi, za katere je bil vodilni strokovnjak in ki jih je večina navzočih pričakovala, temveč natančno določene skladbe, ki so zaslovele na Festivalu zabavne glasbe v Splitu v 70. letih prejšnjega stoletja. Pettan navaja še dve neposredni izkušnji pogrebov, na katerih so navzoči upoštevali glasbene preference umrlih, čeprav v nekoliko širšem pomenu. Tako so pogreb didžeja Maria Haberja v Samoborju leta 2014 spremljali posnetki »njegove« elektronske plesne glasbe. Na pogrebu študenta muzikologije Gala Povšeta v Žirih leta 2014 sta nastopili pihalna ter pop zasedba, v katerih je nekoč nastopal; pop zasedba je izvedla skladbo Neila Younga *Heart of Gold*, ki jo je pokojni imel rad.

Pogrebna glasba je torej lahko katerakoli glasba, povezana s pokojnikom. Med svojim terenskim delom sem slišala tudi popevke različnih slovenskih in tujih avtorjev in izvajalcev, na primer Modrijanov, Natalije Verboten, Jana Plestenjaka, Helene Blagne, Vlada Kreslina, Céline Dion,⁴⁹ filmsko glasbo ter narodnozabavne, ljudske in ponarodele pesmi, primere evropske umetnostne glasbe ter psalme krščanske liturgije. Na pogrebi borcev NOB izvajajo tudi partizanske pesmi, kot je na primer ljudska *Na oknu glej obrazek bled*.

Glasba je izvajana v živo in na posnetkih, lahko tudi samo na posnetkih. Prevladuje vokalna, vse bolj se uveljavlja instrumentalno-vokalna glasba (M.J.A.V.), medtem ko je razen trobente instrumentalna solistična glasba – na primer solo flavta – redkost. Na Žale pridejo izvajati tudi sevdalinke; pogrebniiki pa pomnijo enega ali dva pogreba, na katerih so igrali gonge. Ob državnih protokolarnih pogrebi igra tudi Orkester slovenske policije ali njihov trobilni ansambel. Mogoče so torej vse zasedbe, od solistov, duetov, tercetov, kvartetov, zborov in številčnejših ansamblov.

47 »M.J.A.V.«, b.n.l., Spletna stran dekliske skupine, obiskano 8. 6. 2016, <http://mjav.si/>.

48 Svanibor Pettan, 12. 12. 2016. Osebni pogovor.

49 Če izvajamo skladbe klasične glasbe, je bil pri vzorcu 58 primerov glasbe v živo le eden zapet v tujem jeziku (angleščina), in sicer je bila to pesem *Over the Rainbow*. Od 11 različnih popularnih skladb so bile tri tujega izvora. Pri posneti glasbi, ki jo svojci prinesejo za predvajanje po zvočniku, pa je bila tuja glasba pogostejša kot pri izvedbah v živo.

Pri moji raziskavi se je pokazalo, da največji delež glasbe, ki so jo izvedli vokalni in vokalno-instrumentalni ansambli, predstavlja ljudska glasba: od vzorca 60 izvedenih skladb je bilo 35 izvedb ljudskih, kar je dobrih 58 %. Na drugem mestu so popularnoglasbene skladbe, ki so se pojavile 13 krat, kar je 22 %. Sledijo cerkvene pesmi z 10 izvedbami, to je 17 %, najmanj pa je skladb, ki sodijo v umetnostno glasbo: le 2, kar predstavlja 3 %.

Vzorcu 60 skladb moram prišteti še 8 izvedb *Tišine* s solo trobento; trobenta je igrala v 12 % odstotkih vzorca 68 skladb.

Razmerje različnih zvrsti glasbe na pogrebi

Primer 4: Razmerje različnih zvrsti glasbe na pogrebi.

Član skupine Spomin Zdravko Škerjanec mi je pripovedoval o pogrebu, ki je bil ne- navaden tudi za njih. Umrli je neki slovenski direktor in svojci so naročili pesem *Žabe*. Takrat je bil teden nastopov skupine Ob slovesu, a jih je njihov vodja poklical in jim predal izvedbo te pesmi, ki je sami tedaj niso imeli v repertoarju. Člani ožje družine so medtem, ko je kvartet pel to pesem, stopili skupaj, se prijeli za ramena, na koncu pa so si dali »petko.«

Solo trobenta ob zaključku pogrebne slovesnosti je kar ustaljena praksa. Trobentar Miklavž Pinter je povedal: »Trobentači imamo že v genih zapisano, da bomo nekoč igrali na pogrebi.« Pinter pravi, da v 90 % pogrebov zaigra *Tišino*, na izrecno željo svojcev pa karkoli iz katerekoli zvrsti glasbe, od filmske, pop, operne, narodnozabavne do ljudske.

Na koncu nastopa se uradni glasbeniki priklonijo pred odprtim grobom. Namesto aplavza pa glasbeniki pogosto prejmejo zahvale ali pohvale naročnikov po telefonu ali elektronski pošti.

Člani ekipe pogrebnikov in še posebej Jure Špehar se dobro spominjajo pogreba, na katerem je nastopila klapa iz Rovinja. Špehar mi je povedal tako: »Bil je ogromen pogreb, več sto ljudi. Izvedli so pesmi *Ruža moja crvena* in *Da te mogu pismom zvati*. Nam se je naježila koža, polovica ljudi pa je jokala.«⁵⁰

Analiza najpogostejše izvajane glasbe

Na pogrebih v Ljubljani in okolici je najbolj priljubljena pesem *Lipa zelenela je*. Ta pesem Miroslava Vilharja v uglasbitvi Davorina Jenka je postala ponarodela, s svojo tematiko pa ni le simbol življenja in smrti, pač pa tudi simbol Slovencev in slovenstva. Vsebuje tudi idejo narodnega preporoda, ki je nakazan v zadnji kitici (»Spavaj, draga ljubica! / Večno ne boš spala, / nova pomlad zelena / novi cvet bo gnala.«).

Podobno romantično temo hrepenenja po preteklosti in vračanje k naravi najdemo v Schubertovem samospěvu *Lipa* (*Der Lindenbaum*) na besedilo Wilhelma Müllerja, petem po vrsti v ciklu *Winterreise*. Lipa kot simbol srečnih dni kliče popotnika in mu ponuja počitek v svojem zavetju, a on gre daleč proč v mrzel veter, kjer pa še vedno sliši lipo, ki mu obljublja mir pod svojo krošnjo. Slovenska *Lipa zelenela je* pa je iz pesmi, ki budi narodno zavest, postala takorekoč pogrebna pesem »par excellence«.

Motiv pomladi in veselje do življenja sta poudarjena tudi v ljudski pesmi *Gozdič je že zelen*. Zmaga Kumer⁵¹ navaja štiri različice te pesmi z Gorenjske, Primorske in Koroške in jo klasificira med versko-poučne pesmi pri mrliču, čeprav v razlagi dodaja, da »se pogosto poje kot pogrebna pesem in je to morda celo prvotnejše.«⁵² Beseda gozdič ima po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* dovoljeno tudi stilno zaznamovano naglasno različico gózdič. Kumrova pravi, da pevci pogosteje pojejo prvo različico, ki privede v trohejski ritem (Gozdič je že zelén), medtem ko je prvotnejša oblika kitice alpska poskočnica; to je daktilsko naglaševanje prvih dveh vrstic (Gózdič je že zelen, / trávnik je rázcveten) in vselej daktilski ritem zadnjih dveh vrstic v kitici (ptíčki pod nébom / vesélo pojó). Prvi dve kitici se, opevajoč prebujajočo se pomladno naravo, navezujeta na življenje, medtem ko zadnja, tretja kitica (in v različici s Koroške še dodatna četrta kitica) govori o smrti v črni zemlji, razkroju in trohnobi. Tonovski način celotne pesmi je durovski, a kot pravi Nikolaus Harnoncourt, (sicer v povezavi s Händlovo žalno koračnico v C-duru), je učinek še večji kot v molu: » [...] če skladatelj nekaj žalostnega izpove z veselim tonskim načinom, je to še stokrat bolj žalostno, kakor če bi uporabil žalostni tonski način. Mislim, da vsakdo razume: če za neki učinek uporabimo nasprotna sredstva, je ta učinek veliko, veliko večji.«⁵³

Najpogostejše izvajana pesem na cerkvenih pogrebih je tako pri izvedbah v živo kot na predvajanih posnetkih *K tebi želim moj Bog* (*Nearer, My God, to Thee*). Gre za krščansko himno, ki jo je leta 1841 napisala angleška pisateljica in pesnica Sarah Flower Adams (1805-1848), temelji pa na biblijski zgodbi o Jakobovih sanjah. To poezijo je

50 Jure Špehar, 20. 6. 2016. Osebni pogovor.

51 Prav tam, 85–86.

52 Prav tam, 12–13.

53 Prav tam, 211.

prvič uglasbila pesničina sestra Eliza Flower in jo objavila v zbirki Williama Johnsona Foxa »Hymns and Anthems«.⁵⁴ Besedilo v slovenskem prevodu se glasi: »K tebi želim, moj Bog, k tebi, moj Bog, / če boš poslal bridkost ali radost. / Tebe bom ljubil zdaj, zdaj in na vekomaj. / K tebi želim, moj Bog, k tebi, moj Bog. / Strma je pot v nebo, strma zelo, / vendar lahka s teboj, ti greš z menoj. / Marija tam stoji, meni naprej veli. / K tebi želim, moj Bog, k tebi, moj Bog. / Zdaj je še temna noč, pošlji pomoč, / da ne omagam zdaj, roko podaj. / Kadar pa pride dan, pel ti bom ves udan. / K tebi želim, moj Bog, k tebi, moj Bog.« (vir: www.drustvospomin.com)⁵⁵

Ta himna je postala splošno znana, ker naj bi, po pričevanju nekaterih preživelih prič, bila domnevno zadnja skladba, ki jo je zasedba godal izvajala na potapljačem se Titaniku leta 1912. V svoj film *Titanic* iz leta 1997 jo je vključil tudi James Cameron. Pri-sostvovala sem pogrebu, na katerem je bila izvedena tudi ta skladba in jo je duhovnik spretno vpletel v svoj nagovor, rekoč, da ob tej melodiji, ki so jo igrali na potapljačem se Titaniku, razmislimo o svojem življenju.

Tišina, ki jo zaigra trobenta na pogrebni slovesnosti, izhaja iz krajše melodije, ime-novane *Taps*, ki jo je, kot sugerira Wikipedia,⁵⁶ zaigrala trobenta v ameriškem vojaškem kampu in z njo naznanila konec dneva. Uporabljali tudi na vojaških pogrebi v ZDA. Melodija je sestavljena izključno iz not C-durovega kvintakorda. Melodiji so dodali tudi besedilo, ki govori o koncu dneva.

Trobentači na pogrebi izvajajo daljšo različico *Taps-a*, *Il Silenzio*, ki je zaslovela predvsem zahvaljujoč italijanskemu trobentaču Ninu Rossu in njegovem komercialno uspešnem posnetku iz leta 1964.

Tradicionalna praksa petja in igranja trobente na pogrebi je prisotna še danes. Kot piše Zmaga Kumer⁵⁷: »[...] vemo, da se je v preteklosti vse življenje pri nas (vsaj na pode-želju) uravnavalo po nauku krščanske vere.« Petje spominja na petje angelov v nebesih, medtem ko nebeške trobente kličejo k vstajenju in božji sodbi, kar je omenjeno tudi v besedilih nekaterih pesmi, ki so jih peli pri varovanju mrliča. V ljudski pesmi *Rasti, rasti rožmarin*, ki jo je ista avtorica⁵⁸ uvrstila med versko-poučne pesmi pri mrliču, se v nekaterih različicah v peti kitici pojavi motiv angelske trobente. Tako na primer v različici iz Št. Lenarta nad Škofjo Loko: »Tam koščice čakajo / na trobento angelsko, / z njim iz groba vstala bom, / šla v dolino k sodbi bom.«⁵⁹ Ali pa pri slovesu umrlega od svojcev, kot je to pesem *Ena urca bo prišla* v različici iz Pijave gorice na Dolenjskem, v šesti kitici besedilo pravi: »Pa nebeške trobente / prelepo pojo, / le tistim dušicam, / ki gori gredo.«⁶⁰ Glede nebeškega petja pa, prav tako v *Ena urca bo prišla*, v različici iz Spodnje Idrije, sedma kitica pravi: »Və vica je vroče, / və peklu strašnó, / v nebesih je lušno, / kjer angelc pojo.«⁶¹

54 *A Historical Dictionary of British Women*, Cathy Hartley, ur. (London: Europa Publications, 2003), 2–3.

55 »Glasbeno društvo Spomin«, b.n.l., Spletna stran pevske skupine, obiskano 22. 6. 2016, http://www.drustvospomin.com/?page_id=2.

56 »Taps«, B.n.l., Enciklopedični vnos. *Wikipedia*, obiskano 11. 8. 2016, <https://en.wikipedia.org/wiki/Taps>.

57 Prav tam, 11.

58 Prav tam, 76–78.

59 Prav tam, 79.

60 Prav tam, 43.

61 Prav tam, 43.

Nekaj povsem izvirnega je nova avtorska glasba, ki v novejšem času nastaja prav za namen izvajanja na pogrebi. Članice ansambla M.J.A.V. so mi dovolile reprodukcijo zapisa njihove pesmi *Perje angela*, ki je dobila končno podobo maja 2016. Del melodije te pesmi je bil napisan že leta 1998, refren pesmi pa je nastal, kot pravijo članice ansambla, »na turneji v Ameriki, sredi noči.« Besedilo je napisala Jasmina Šmarčan, melodijo pa Maša Uranjek in Ani Frece. Avtor aranžmaja je Samo Kališnik. Za to skladbo so dekleta posnela tudi videospot: https://www.youtube.com/watch?v=k8K_eFS5JC8.⁶²

Pesem je napisana v F-duru; zanjo je značilno, da se melodija posameznih verzov giba izmenično navzgor, nato navzdol. Pri besedah »padem na tla« je padec označen tudi s padajočo čisto kvinto med zlogoma »na tla«; besede »drugačen si« pa se zaključijo z vmesnim kromatičnim tonom as.

Perje angela

*Sredi sobe, tvoj odsev.
Strah me je, ker boš odšel.
O moj Bog kako boli,
tako neskončno manjkaš mi.
Svet se mi preklet zazdi,
v meni vse kriči...*

Refren:

*Ko obrišem si solzo z oči,
vem, da ob meni si ti.
Obraz ti žari v soju luči, drugačen si.
Letiš, zdaj pripel krila si,
Povsod, kamor grem, strah me ni.
Če padem na tla, čuva me perje angela.*

*Ko se jutro prebudi,
tvoja srajca tu leži...
Nič ne sme je vzeti mi,
na njej tvoj vonj, poljub še tli!
V preteklost stekla bi,
Naj te oživi!*

62 »M.J.A.V., Perje angela«, obiskano 19. 8. 2016, https://www.youtube.com/watch?v=k8K_eFS5JC8.

Perje angela

Minč, Maš, Anč, Samč

$\text{♩} = 90$

SOPRANO 1

SOPRANO 2

ALTO 1

ALTO 2

6

U A

U A

U A

2

12

v me-ni vse kri - či! Ko q bri- šem si sol - zo zo - či, vem, da ob me - ni si_

v me-ni vse kri - či!

v me-ni vse kri - či! Sol - zo zo - či, Me - ni si_

v me-ni vse kri - či! Sol - zo zo - či, Me - ni si_

17

ti, o braz ti_ ža - ri, v so - ju_ lu - či, dru - ga - čen si_

Dru - ga - čen

ti. Dru - ga - čen

ti. Dru - ga - čen

21

Le ti_ zdaj pri - pel kri - la si, pov - sod ka - morgrem strah me_

si_ pel kri - la si, grem strah me

si_ pel kri - la si, grem strah me

si_ pel kri - la si, grem strah me

25

ni, — če pa- dem na tla, — ču- va- me pe- rje an- ge - la.

ni. Pa-dem na pe- rje an- ge - la.

ni. Pa-dem na pe- rje an- ge - la.

ni. Pa-dem na pe- rje an- ge - la.

30

če pa- dem na tla, — ču- va- me pe- rje an- ge - la.

Pa-dem na pe- rje an- ge - la.

Pa-dem na pe- rje an- ge - la.

Pa-dem na pe- rje an- ge - la.

35

če pa- dem na tla, — ču- va- me pe- rje an- ge - la. — — — — — če pa- dem na

Pa-dem na pe- rje an- ge - la — — — — —

Pa-dem na pe- rje an- ge - la — — — — —

Pa-dem na pe- rje an- ge - la — — — — —

40

tla, ču - va - me pe - rje an - ge - la.

u.

u.

u.

Notni primer 1: M.J.A.V.: *Perje angela*.

Dinamika sprememb

Na vprašanje, kaj se je v zadnjih 35 letih spremenilo pri glasbi na ljubljanskih Žalah, je Marjan Kraševc – Čarli odgovoril: »Pevska kvaliteta - nekoč je vsak lahko nekaj zafušal ter repertoar - danes izvajamo vse, kar si stranka zamisli.«

Če bi svojo terensko raziskavo opravljala pred letom dni, bi dobila precej drugačno sliko glasbenih praks na Žalah. S tem, ko je dobila pogodbo dekleška skupina M.J.A.V., se je izdatno zmanjšalo število nastopov tradicionalno uveljavljenih moških pevskih zasedb, po besedah Marjana Kraševca – Čarlija imajo te sedaj kar za polovico manj dela kot prej.

Prav tako je v času pred letom dni zelo pogosto igrala citrarka, ki pa se v zadnjem času pojavlja precej redko; v času moje raziskave je nikoli nisem zasledila.

Z uvedbo novega zakona o privatizaciji pogrebne dejavnosti pa bi se v prihodnosti lahko spremenila tudi ponudba pogrebne glasbe.

Zaključek

Glasba ob pogrebi na ljubljanskih Žalah je raznolika. V prvi vrsti je odvisna od verskih praks. Tradicionalna pogrebna glasbena praksa moške pevske zasedbe in trobente je še vedno prisotna, jo pa že vztrajno dopolnjuje dekleška pevska zasedba ob

instrumentalni spremljavi. Glede repertoarja takorekoč ni omejitev – vsaka skladba lahko postane del pogrebne glasbene prakse, če je povezana s pokojnikom ali spominom nanj. Pri svoji raziskavi sem, drugače kot sem pričakovala, ugotovila, da je v živo izvedene umetnostne glasbe na pogrebi malo, najmanj od vseh zvrsti glasbe. V živo izvedena glasba pa ni prisotna na vseh pogrebi. Opažamo sodobni trend hitrih pogreb, ki je nastal s sodobnim odnosom tabuiziranja smrti, kjer velja prepričanje, da je treba smrt skriti.

Moja raziskava pogrebnih praks na ljubljanskem območju, za katero skrbi Pogrebno podjetje Žale in v sklopu katere sem poleg osrednjega pokopališča Žale zajela še pokopališča Bizovik, Črnuče, Dravlje, Javor, Polje, Sostro, Stožice, Šmartno pod Šmarno goro, Štepanja vas in Vič, omogoča vpogled v živo glasbeno prakso „tukaj in zdaj“, ki doslej ni bila deležna ustrezne znanstvene pozornosti. S pomočjo raznovrstnih sogovornikov, predvsem uradnikov in glasbenikov, ki so bili pripravljeni sodelovati in so iskrene in odprte odgovore na številna raziskovalna vprašanja pogosto dopolnjevali s konkretnimi primeri, sem poskušala poiskati povezave med glasbo in smrtjo v pogrebnih kontekstih. Gre za del študije večjih razsežnosti, pri kateri si s pomočjo terenskega dela prizadevam zajeti tudi druge dele Slovenije, s pomočjo arhivskega dela pa tudi zgodovinske sledi pogrebnih glasbenih praks pri nas. Vsekakor pa upam, da članek prispeva k tematskem razširjanju znanosti o glasbi na Slovenskem in k prebujanju zanimanja za študij glasbe v luči vedno bolj dinamičnih procesov, ki zaznamujejo glasbo v kontekstu pogrebnih slovesnosti.

Bibliografija

- Abbas, Gohar. »Kalaši svoje bogove častijo s plesom in z alkoholom«. *Delo*. 18. maj 2016, 16.
- Ariès, Philipp. *L'homme devant la mort*. Paris: Seuil, 1977.
- Bernhard, Thomas. *Stari mojstri: komedija*. Ljubljana: Študentska založba, 2007.
- Brabec de Mori, Bernd. »Rituals«. *Music in the Social Behavioral Science. An Encyclopedia*. Los Angeles: SAGE Publications, 2014.
- Clemens-Cortés, Amy. »Death«. *Music in the Social Behavioral Science. An Encyclopedia*. Los Angeles: SAGE Publications, 2014.
- Goljevšček, Alenka. »Kult mrtvih v slovenski ljudski pesmi«. *Traditiones* 7–9 (1978–1980): 159–168.
- Hampton L., Barbara. »Music and Ritual Symbolism in the Ga Funeral«. *Yearbook for Traditional Music* 14 (1982): 75–105.
- Hartley, Cathy, ur.. *A Historical Dictionary of British Women*. London: Europa Publications, 2003.
- Harnoncourt, Nikolaus. *Toni so vzvišene besede. Pogovori o romantični glasbi*. Ljubljana: Modrijan, 2012.
- Janc, Mitja. »Smrt je v Mehiki najdražja ljubica«. *Finance*, 30. 10. 2014, 24.
- Jereb, Nataša. 8. 6. 2016. Osebni pogovor.
- »Jezidi«. B.n.l., obiskano 22. 8. 2016. <http://www.yeziditruth.org/>.

- Kokalj, Domen. 10. 6. 2016. Osebni pogovor.
- Kotnik, Barbara. 15. 12. 2015. »Ko se razpoči sedemkraka zvezda.« *ONA*, 15. 12. 2015, 24–28.
- Kraševac, Marjan. 7. 6. 2016. Osebni pogovor.
- Kumer, Zmaga. *Ena urca bo prišla. Mrliške pesmi na Slovenskem*. Ljubljana: Družina, 2003.
- Kun, Qi. »Sonic Expressions of Cosmological Awareness: A Comparative Study of Funeral Rituals among Han Chinese Living in the Yangzi River Valley«. *Yearbook for Traditional Music* 46 (2014): 159–169.
- Kuret, Niko. *Praznično leto Slovencev: Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. 2. zv. Ljubljana: Družina, 1989.
- La Bretèque, Estelle Amy de. »Voices of Sorrow: Melodized Speech, Laments, and Heroic Narratives among the Yezidis of Armenia«. *Yearbook for Traditional Music* 44 (2012): 129–148.
- Lakovič, Mare. B.n.l., »Izginjajoča ljudstva: Kalaši«. *Svet & ljudje*, 152. Obiskano 22. 8. 2016. <http://www.svetinljudje.si/si/clanki.wlgt?Id=4872>.
- Ložar Podlogar, Helena. V: Brun, Neva in Marjan Remic, ur.. *Tihi pomniki minljivega časa. Drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi v slovenskem etničnem prostoru*. Ljubljana: Forma 7, 1999.
- Milčinski, Maja in Ana Bajželj Bevelacqua, ur.. *Življenje, smrt in umiranje v medkulturni perspektivi*. Razprave FF. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Mitrovič, Borislav. 8. 6. 2016. Osebni pogovor.
- »M.J.A.V.«. B.n.l., Spletna stran dekliške skupine. Obiskano 8. 6. 2016. <http://mjav.si/>.
- M.J.A.V. 10., 13. in 20. 6. 2016. Osebni pogovori.
- »M.J.A.V., Perje angela«. Obiskano 19. 8. 2016. https://www.youtube.com/watch?v=k8K_eFS5JC8.
- Mauss, Marcel. »L'expression obligatoire des sentiments (rituels oraux funéraires australiens)«. 1921. *Journal de psychologie* 18 (1921): 425–232.
- »Nini Rosso«. B.n.l, *Wikipedia*. Obiskano 11. 8. 2016. https://it.wikipedia.org/wiki/Nini_Rosso.
- »Ob slovesu«. B.n.l, Spletna stran moškega pevskega zbora. Obiskano 23. 6. 2016. <http://rastomencinger.wix.com/ob-slovesu#!program/c14o2>.
- »O pogrebih in osmrtnice na spletu«. B.n.l, Spletni portal. Obiskano 6. 6. 2016. http://pogrebi.info/zalno_petje_pevci_in_glasba_ob_pogrebih.html.
- Oxford, Ellen. »When You Drink Water, Think of Its Source': Morality, Status, and Re-invention in Rural Chinese Funerals«. *The Journal of Asian Studies* 63/4 (2004): 961–990.
- Pettan, Svanibor. 12. 12. 2016. Osebni pogovor.
- Pettan, Svanibor. »O trgovanju glazbom: izabrani aspekti romskog glezbništva na Kosovu«. *Glazba i baština. Zbornik v čast Lovri Županoviću*. Ennio Stipčević, ur.. Šibenik: Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, 2002.
- Rajšek, Bojan. »Svet arij v milanski Scali je ni pritegnil: Jubilej: Nekdanja operna pevkla Vilma Bukovec Kambič je slavila 95 let«. *Nedelo*, 1. 3. 2015, 17.

- Oxford, Ellen. »'When You Drink Water, Think of Its Source': Morality, Status, and Re-invention in Rural Chinese Funerals«. *The Journal of Asian Studies* 63/4 (2004): 961–990.
- Philibert, Myriam. *Dictionnaire des mythologies*. Manchecourt: Maxi-poche références, 2000.
- Pintar, Miklavž. 6., 7., 10., 20. 6. 2016. Osebni pogovori.
- »Simono Weiss pospremili k zadnjemu počitku in ji poklonili še zadnji aplavz«. Obiskano 23. 12. 2015. <http://www.24ur.com/ekskluziv/domaca-scena/foto-simono-weiss-pospremili-k-zadnjemu-pocitku.html>.
- »Slavko Avsenik«. Prenos pogrebne slovesnosti na slovenski nacionalni televiziji. 7. 7. 2015.
- Sorce Keller, Marcello. »Expressing, Communicating, Sharing, and Representing Grief and Sorrow with Organised Sound (Musings in Eight Short Segments)«. V: Stephen Wild, Di Roy, Aaron Corn in Ruth Lee Martin, ur.. *Humanities Research: One Common Thread the Musical World of Lament*. vol. 19, št. 3. Canberra: Australian National University, 2013, 3–14.
- »Glasbeno društvo Spomin«. B.n.l, Spletna stran pevske skupine. Obiskano 22. 6. 2016. http://www.drustvospomin.com/?page_id=2.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, DZS, 1997.
- Škerjanec, Zdravko. 6., 7., 8., 10., 20. 6. 2016. Osebni pogovori.
- Špehar, Jure. 20. 6. 2016. Osebni pogovor.
- »Taps«. B.n.l. *Wikipedia*. Obiskano 11. 8. 2016. <https://en.wikipedia.org/wiki/Taps>.
- Terseglav, Marko. *Ljudsko pesništvo*. Ljubljana: DZS, 1987.
- Thomas, Louis-Vincent. *Anthropologie de la mort*. Paris: Payot, 1980.
- Thomas, Louis-Vincent. *Rites de mort: Pour la paix des vivants*. Paris: Librairie Arthème Fayard, 1985.
- Veliki splošni leksikon*. 3. knjiga. Ljubljana: DZS, 1997.
- Verbinc, France. *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Wiesler, Manuela, izv.. *André Jolivet. The Complete Flute Music – Volume 1*. CD. Djursholm: Grammofon AB BIS, 1993.
- Wong, Deborah. »Mon Music for Thai Deaths. Ethnicity and Status in Thai Urban Funerals«. *Asian Folklore Studies* 57 (1998): 99–130.
- Zupanič, Alenka. »Tržne bitke za pokojne bi obrnile odnos do mrtvih na glavo«. *Delo*. 5. 12. 2015, 18–19.
- »Žale«. B.n.l, Spletna stran Pogrebne podjetja Žale. Obiskano 5. 6. 2016. <http://www.zale.si/>.
- »Žale«. 10. 9. 2014. Spletna stran Pogrebne podjetja Žale. Obiskano 23. 8. 2016. http://www.zale.si/sl/Novice/100_let_zivljenja_podjetja_Zale/.

POVZETEK

The article provides an insight into funeral music as an ethno-musicological, anthropological, economic and cultural phenomenon, which so far has not attracted appropriate scientific attention. It focuses on the role and importance of music at funerals in the context of symbolism associated with death, departure and the concept of transience, and on the causes of different choices of music as an integral part of the leave-taking of the deceased, in conjunction with aspects of historical, social and cultural diversity. Music has been used to accompany funeral ceremonies in various historical periods and environments, reflecting different culturally conditioned perceptions of death. The role of music in a ritual of farewell for the deceased is multi-layered: it stimulates the expression of

emotions and sometimes facilitates their culturally conditioned dramatization, helping to relieve tension and torment; it gives meaning to the symbolic and memorial side of the ceremony and at the same time enriches the ritual in aesthetic terms. After a short introductory review of musical practices in the funeral context in different ages and places based on consultation of relevant literature, the article deals with musical practice in Ljubljana and its surroundings in 2016, with particular reference to the author's empirical research of the 18 cemeteries owned by the Žale Funeral Company. It is based on the author's observations while attending numerous funerals as well as on semi-structured interviews with employees of the Funeral Company, participating musicians and relatives of the deceased. This is the first empirical study of funeral music in modern Slovenia.